

Мирослав Янакиев

СТИЛИСТИЧНО РАЗСЛОЯВАНЕ НА ЕЗИКОВИТЕ ИЗРАЗНИ СРЕДСТВА*

Когато говорим или пишем, много често се оказва, че наша мисъл може да се изрази – и то съвсем точно – с различни езикови форми. Измежду тях ние се стараем да подберем тази, която според нас ще бъде най-подходяща за определен кръг наши слушатели или читатели. Всяка система от езикови изразни средства, подходящи само за определена слушателска или читателска среда, образува отделен **стилистичен пласт** в цялостната система на езика.

Естествено, всеки стилистичен пласт обхваща тези изразни средства, които се използват редовно само от съответната група хора. Тези изразни средства служат като нейна езикова характеристика. Безспорно, подборът на изразни средства отразява и съвсем лични предпочитания, но това става в твърде редки случаи и е трудно установимо. В теорията на литературата говорят наистина за **индивидуален езиков стил** на един или друг писател, но в повечето случаи внимателният езиковедски анализ на такъв „индивидуален стил“ разкрива в него стила, характерен за определена обществена среда.

Дълго време в стилистиката е господствувало схващането, че в езиците се наблюдават три стилистични пласта, три стила: нисш, среден и висш. Тази „теория за трите стила“ широко разработена от стилистите на френския класицизъм, се възприема от Ломоносов в Русия и там дълго време е в обиход. Съвременното ни езиковедство не приема „теорията за трите стила“, защото тя създава опростена и даже в известен смисъл вредна представа за стилистичното разслояване на изразните средства в езика.

Според „теорията за трите стила“ езиците разполагат с думи, изрази и граматични особености, от които едни се използват само в най-официална обстановка, за общуване с най-висшите обществени среди (висш стил), други – при писмено или говорно общуване с образованите среди (среден стил), а трети – при разговор с простолудието (нисш стил). Отразила стилистичното разслояване на езиковите изразни средства в късното феодално общество, „теорията за трите стила“ днес е значително остаряла. Обществено вредна е нейната идея за по-голямата ценност, по-голямото съвършенство на „висшия“ спрямо „средния“ и на „средния“ спрямо „нисшия“ стил. Още представителите на романтизма с право протестираха срещу неоснователното подценяване на народната реч

* Във в. *Вечерни новини*, 1956, № 8, Бюлетин на нашия дописник и кореспондент, с. 10–14. Из лекцията, изнесена в курса по български език за дописниците.

от „теорията за трите стила“. Но тази идея все още живее в съзнанието на много хора, които превръщат стила на официалните документи в образец за подражание. Дописките по вестниците много често съдържат стилистични слабости, които са резултат именно от подражаване на „високия“ стил, характерен за канцеларските, бюрократските книжа.

Книжно оцветените изразни средства трябва да бъдат не образец за подражание, а плашило. Тях трябва да използваме само в крайни случаи. Ще отбележа най-характерните изразни средства на книжния, канцеларски стил, който сега може да бъде наричан „висок“ или „висш“ само в ироничен смисъл.

Като книжно стилно оцветени се възприемат в нашия език на първо място деепричастията, завършващи на -ейки, -айки: *тръгвайки, скачайки, говорейки* и т. н.

На второ място като книжни канцеларски думи се възприемат сегашните действителни причастия, които завършват на „щ“: *вървящ, носещ, летящ* и т. н.

На трето място отглаголните съществителни, употребени с определения, също звучат книжно. Книжно звучат фрази като следната: „За срочното изпълнение на плана по всички показатели е нужно да се имат предвид две неща“.

Книжно, канцеларски и бюрократически звучи употребата на думата „същият“ вместо лично местоимение за трето лице.

Пишат така: „Офицерът Попов засегна в своя доклад въпроса за колективността в работата на партийната комисия как същата изучава и извършва проверка на делата на комунистите.“

За да не звучи тази фраза книжно, трябва да премахнем „същата“ и да я заместим с „тя“. В смисъла нищо не се променя.

Употребата на местоимението „такъв“ като заместник на съществително име звучи също така неестествено.

Местоимението „такъв“ в българския език е неутрално от стилистично гледище, когато ние го употребим като заместник на нечленувани прилагателни имена, означаващи качество. Но щом се опитаме да заместим съществително име с местоимението „такъв“, получава се книжен израз.

Ето пример, често срещан в миналото (сега вече се въздържат от него): „Дружбата между руския народ и българския такъв.“

Това са най-главните, най-съществените граматически особености, които са оцветени книжно и чрез които изобщо целият ни стил става книжен, като почнем да си служим с тях.

Втори отрицателно възприеман стилистичен пласт в езика образуват така наречените *жаргонни изразни средства*.

Жаргонните изразни средства за разлика от книжните се възприемат с опасно задоволство от младите хора. Но огромното мнозинство от нашия народ не възприема положително жаргонните изразни средства.

Какво представляват те? Това са така наречените тарикатски думи, тарикатски говорни особености. И дума да не става, че в писмената реч за тях не може да има място, защото ги разпространяваме по този начин сред младежите.

Между жаргонните езикови средства обаче не трябва да поставяме онова, което е плод на духовността на младите хора.

Когато един ученик казва, че „ще бачне фъз“ от училище или когато казва, че „е за мустака“ по география, той безспорно си служи с жаргонни изразни средства. Но когато един ученик духовито нарече носа си „барометър“ и говори „тоя път барометъра показва лошо време“ и сочи носа си, не бива да го обвиняваме, че си служи с жаргонизми.

Под жаргонни думи трябва да разбираме само онези думи и изрази, които се употребяват, без да се знае тяхното значение и без да могат да бъдат обяснени. У нас когато се води борба срещу жаргонните думи и изрази, често се допускат грешки, залитания. Всеки весел оригинален израз у ученика се преследва като тарикатщина.

Но не само тарикатските думи представляват жаргон. Наченки на различни други жаргони можем да наблюдаваме в нашата действителност. Срещу тях ние трябва сериозно да се борим не само в писането, но и в говоренето, защото те са не по-малко опасни от тарикатските думи. Така например след 9 септември се появи нещо като езикова епидемия: хората почнаха да употребяват „значи“, „дайте да се разберем“, „видите ли“. Сега напоследък много се употребява „таварищ“, вместо „другарю“.

След 9 септември някои, като искаха да се представят за баш ремсисти или баш комунисти, нарочно употребяваха тези думи, които бяха започнали да се превръщат в своеобразен „партиен жаргон“. А партията не бива да има свой жаргон. Жаргонът е признак за откъсване от масите.

На трето място отрицателно оцветени езикови средства са *вулгарните думи и изрази* – псувните. Псувните са остатък от феодалистното общество и са твърде упорити, държат се, и то сред широките народни маси, като навик, като пакостен остатък от старо време. Когато феодалистът е псувал, той напълно реално се е заканвал с псувните си. Той е осъществявал заканата си при съответните условия.

В нашата писмена практика за псувни няма място, дори и под вид на многоточия.

Нека се забравят тези изрази в живота, а те ще се забравят с повишаване на културата. Колкото по-висока става културата на средния наш гражданин, толкова по-рядко ще се чуват вулгаризми.

На границата между положително и отрицателно оцветените в стилистично отношение езикови средства са така наречените *диалектични особености* или *областни езикови средства* („нисшият“ стил според теорията за трите стила). В България хората, особено на село, не говорят на книжовния български език. Те си служат с редица думи и граматически особености, които в книжовния език не са канени гости. Не можем да смятаме, че диалектизмите са отрицателно оцветени в стилистично отношение. Те се използват твърде често от най-големите майстори на нашето художествено слово – Елин Пелин, Иван Вазов – и ние не можем да смятаме, че опитът на нашите големи писатели е погрешен.

Но диалектизмите все повече започват да характеризират най-изостаналите слоеве от нашия народ. Представителите на най-изостаналите слоеве от нашия народ трудно влизат в художествените произведения и в публицистиката. Диалектизмите живеят повече в говора, отколкото в писмената форма на езика.

От диалектизми в граматичната постройка на изреченията трябва да се пазим. Най-упорит от тях е един особен западен български словоред. Частицата „не“ в българския книжовен стил изтегля другите неакцентувани кратки думи „са“, „се“, „го“, „му“, „ми“ пред глагола. Диалектно оцветени са изрази като: „не знае се“ (вм. „не се знае“). Самата частица „не“ в книжовния стил стои пред останалите неакцентувани кратки думи. Диалектно звучи изразът: „Това се не знае“ (вм. „Това не се знае“).

Други някои отделни думи също звучат диалектно, но те стилистично се преливат в една единна за езика ни група думи – групата на *народните думи и народните говорни особености*.

Така например напоследък стана много модерен глаголът „деяня“ („Той много деяни“). Думата „деяни“ съвсем не е жаргонна дума. Това е наша, българска, народна дума със значение „издържам“. Тя звучи обаче ненормално. Тя не е натурална в стилистично отношение и когато я употребим, ние я употребяваме със съзнанието, че използваме дума, която не е обикновена. Когато употребим диалектизъм, слушателят си прави извод, че сме от определен край на България. Народните езикови средства са вече положително оценен стилистичен пласт и с езиковите средства, принадлежащи към него, говорещият или пишещият иска да каже: „аз употребявам свежи народни думи и свежи народни изрази, без да ги свързвам с определен диалект.“

Такива народни езикови средства са всички *народни мъдрости, пословици, поговорки, остроумия*. Те са голямо богатство, което трябва да се използва, богатство, за което никога не бива да забравяме.

Към особен стилистичен пласт принадлежат *разговорните езикови средства*. Разговорният стил в езика се състои от тези изразни средства, които „теорията за трите стила“ е причислявала към „средния“ стил. Към разговорния стил спадат такива думи и такива изрази, които ние не бихме написали, но които употребяваме в разговор.

Съществува борба между формата „тази“ и „тая“, „този“ и „тоя“, „тези“ и „тия“. Формите със „зи“ напоследък изместват формата с „я“, а те най-широко се употребяват в говора. Така формите с „я“ получават разговорна стилистична оцветеност.

Най-сетне като обособен стилистичен пласт трябва да се посочи и така нареченият *научен език*. Научният език се характеризира до известна степен с употребата на дълги изречения, изречения, които съдържат много пояснения на основната мисъл. Най-характерната особеност на научния стил обаче е употребата на *термини*. В науката се употребяват редица думи с точно определени значения, които широкият читател или слушател не възприема точно така, както науката го изисква. Ето защо, налага се в популярни статии, разглеждащи специални въпроси от производството, от науката, или да обясняваме термините, или въобще да се откажем от тях, да ги заменим с по-дълги, но по-ясно разбираеми изрази.

Така ако пишем за някакви постижения във връзка със заздравяването на „предпреждата“, много читатели няма да разберат за какво става дума. В подобни случаи трябва непременно в скоби да се обясни терминът.

Съгласно по-особени критерии в езика се отделят така наречените *неологизми*.

Има отделни думи, които звучат архаично. Има някои граматически особености, които звучат архаично, но стилистичен пласт на архаизмите или на неологизмите няма. Същото важи и за чуждиците. Чуждиците не са стилистичен пласт в езика.

Какво отношение трябва да имаме към неологизмите? Това са нови думи, измислени от някого с желанието да бъдат наложени в езика. Обикновено неологизмите се появяват за означаване на нови понятия. Но неологизмите се появяват и за заместване на стари чужди думи с нови нашенски. Когато неологизъм се появи, за да означа новообразувано понятие, тогава той е добре дошъл в езика. Възприемаме го. Най-често този неологизъм е чужда дума, защото усъвършенстването на производството става в

световен мащаб. Науката се развива също в световен мащаб. Рядко се правят такива научни открития, които да получат наше име, пък и в науката, дори да е открито от българи, се създава международен термин, изграден на латинска или гръцка основа. Напоследък бе открит един нов елемент с атомен номер 100. Едни го нарекоха центурий (от латинска дума „центум“ – сто), но покъсно бе предложено и, изглежда, ще бъде възприето друго название за стотния елемент в периодичната таблица на химическите елементи – „айнщайний“, в чест на видния физик Айнщайн) (срв. в. Правда от 29. VIII. 1955 г.) Така възникват неологизмите.

Какво правят някои българи? Не им харесват тези думи, понеже са „чужди“, та измислят наши заместници за тях. Така например да не се казвало „микроскоп“, а да се казвало „дрбноглед“. Можем ли ние да си представим, че думата „микроскоп“ ще бъде заменена с „дрбноглед“ в българския език? Няма никакви основания да смятаме, че това ще стане. Склонността да се заместват международните термини с български термини днес дава отрицателен резултат за българската култура.

Когато искаме да заменим чуждица с нашенска дума, трябва да държим сметка за това, че има стилистично разслоение в езика. Думата „дрбноглед“ ще получи хумористична стилна оцветеност и затова няма да бъде пълноценен заместник на „микроскоп“.